

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ДИН ИШТЕРИ БОЮНЧА
МАМЛЕКЕТТИК КОМИССИЯСЫ

ДИНИЙ ЧӨЙРӨДӨГҮ МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТ:
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МЫЙЗАМ НЕГИЗДЕРИ,
КОНЦЕПЦИЯ ЖАНА “САЛТТУУ ИСЛАМ”

Усулдук материалдары

БИШКЕК - 2015

УДК 000

ББК 00.0

Д 00

Бул усулдук материалдар Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын эксперттери тарабынан илимий- изилдөө ишинин алкагында Кыргызстандагы диний кырдаал, мыйзам негиздери жана салттуу ислам түшүнүгү жөнүндө, ошондой эле академиялык иште материалдарды колдонуу максатында иштелип чыкты.

www.religion.gov.kg

Жалпы редакция: Молдалиев О.А.

Автордук коллектив: Чотаев З.Д., Исаева Г.К., Турсунбеков З.А.

Которгондор: Раимбеков Э.А., Гайбаева А.Т., Сманова Н.Т.

Д 00 «Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат:

Кыргызстандагы мыйзам негиздери, концепция жана “салттуу ислам”» : Усулдук материалдары/Чотаев З.Д., Исаева Г.К., Турсунбеков З.А. - Бишкек, 2015. - 33 б.

ISBN 000-0000-00-000-0

Басылма Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы тарабынан даярдалып Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү программасынын колдоосу менен басылып чыкты.

Бул китепчеде чагылдырылган пикирлер Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү программасынын расмий пикири болуп эсептелинбейт.

Д 0000000000-00

ISBN 000-0000-00-000-0

УДК 000

ББК 00.0

МАЗМУНУ

Киришүү.....	4
1-Өлкөнүн учурдагы диний кырдаалы.....	5
2- Кыргызстандагы диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын мыйзам негиздери.....	9
3- Светтик принцип жана диний саясаттын Концепциясынын алкагындагы мамлекеттик саясат.....	11
3.1. Кыргызстандагы светтик модель жана диний уюмдар менен болгон мамилелер.....	13
3.2. Диний билим берүү.....	14
3.3. Коомдук ой-пикир жана жалпы маалымат каражаттары.....	15
3.4. Диний радикализмдин жана экстремизмдин алдын алуу.....	16
4. Кыргызстанда ишмердүүлүк жүргүзгөн диний уюмдар жана кыймылдар.....	16
5. “Салттуу исламдын” баалуулуктары.....	17
5.1 “Салттуу исламга” негиз болгон либералдуу теологиянын өнүгүшү.....	18
5.2 Имам Абу Ханифа жана анын окуусу.....	21
5.3 Имам Матуриди жана акыйда маселеси.....	23
5.4 Исламдын Кыргызстанга жайылышы жана салттуу динге айланышы.....	26
Корутунду.....	31
Колдонулган адабияттардын тизмеси.....	32

КИРИШҮҮ

Эгемендүүлүк мезгилинде өлкөдө көп конфессионалуу коом түзүлүп, Кыргыз Республикасынын жарандары динге карата ар кандай ишенимдерди тутунууга эркиндикалышты. Өлкө калкынын басымдуу бөлүгү, кыргызстан коомчулугунун жана мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына тарыхый рол ойногон, ошондой эле тарыхта ордун таап орноп калган диндерди бир канча кылымдардан бери тутунуп келишет. Социалдык жана маданий көрүнүш сыяктуу болгон динге кызыгуунун массалык көбөйүшү, тарыхый жана азыркы мезгилдеги диндин жана диний уюмдардын, коомчулуктун пикиринин көз алдында ишеним деңгээлинин жогорулашы алардын баркынын өсүшүнө өбөлгө болду. Бул элде диний уюмдар коомдогу кризистен чыгууга жардам кылуучу, элди кооптондурган тигил же бул процесстерге жакшы таасир тийгизүүгө жарактуулугу жөнүндө айрым жагынан акталган жана кээ бир жактарынан ашыра бааланган үмүттөрдү жаратты¹. Жогоруда аталган жагдайларга Кыргызстандын диний чөйрөдө жүргүзгөн либералдуу саясаты түрткү берди. Бул саясат жакшы жыйынтыктарды алып келиши менен биргеликте, өлкөдө болуп жаткан терс кесепеттерге да түрткү берди.

Акыркы жылдары Кыргызстанда эле эмес бүткүл дүйнө жүзү боюнча диндин радикалашуу тенденциясы жүрүп жатканын байкалып турат. Бул тенденция конфессиялар арасындагы араздашууга, чыр-чатактардын ортого чыгышына жана радикал диний агымдардын таасиринин жайылышына себеп болгон экстремисттик жана террористтик кыймылдардын пайда болушуна жол ачты. Ушуга байланыштуу, биздин өлкөдөгү диний уюмдарды жана агымдарды тартипке салуу, ошондой эле мамлекеттин дин аралашпаган моделин сактап калуу жана Кыргызстанда дин тутуу эркиндигин ишке ашыруу актуалдуулугу жаралды. 2013-жылдан тартып Кыргыз Республикасынын жетекчилиги тезинен диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты реформалоого багыт алды.

Бул китепчинин негизги максаты диний кырдаал, мыйзамдардын

---

¹ КР Өкмөтүнүн 2006 -жылдын 6-майындагы №324-р тескемеси менен бекитилген Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын караңыз

негизги мазмундары жана диний чөйрөнү жөнгө салуучу мамлекеттик саясаттын багыттары жөнүндө маалыматтарды берүү болуп саналат. Ошондой эле диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын алкагында *Кыргызстанда жана Орто Азияда “салттуу исламдын” баалуулуктары*² жөнүндө туура маалымат берүү зарылчылыгы жаралды. Бул салттуу баалуулуктарды ишке ашыруусу дин аралашпаган мамлекет түшүнүгүнө ылайык келген жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына каршы келбейт.

1. ӨЛКӨНҮН УЧУРДАГЫ ДИНИЙ КЫРДААЛЫ

1991-жылы эгемендүүлүктү алгандан кийин Кыргызстанда динге болгон кызыгуу көбөйдү. Буга диний уюмдар менен диний багыттагы объекттердин санынын көбөйүшү бирден бир көрсөткүч боло алат. 1990-жылы Советтер Союзунун ыдыроо мезгилинде Кыргызстанда 39 мечит иштеген. Азыркы учурда өлкө аймагында Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын каттоосунан өткөн 2814 диний уюм өз ишмердүүлүгүн расмий жүргүзүп келүүдө. Анын ичинен 2420 ислам жана 380 христиан багытындагы, ошондой эле 1 еврей жамааты, 1 буддисттик, 12 бахаи дининин жамааты каттоодон өткөн³. Ырасымдык объекттердин санынын кескин өсүшү мамлекеттин диний чөйрөдөгү либералдуу саясаты менен биргеликте чет өлкөдөн келген миссионерлердин активдүү иш аракеттери, ошондой эле чет өлкөлүк диний уюмдардын жана өкүлдөрдүн идеологиялык жана финансылык колдоосунун негизинде болду. Ошону менен бирге, баса белгилеп кетчүү нерсе, көпчүлүк диний уюмдар өз ишмердүүлүгүн көмүскөдө, негизинен коомдук жана кайрымдуулук уюмдар катары диний ишти жүргүзүп келгени баарына белгилүү.

Кыргызстандын дээрлик жарандары эки негизги конфессия⁴

---

² Исламга ишенүү жана кабыл алуудагы мелүүн жолду (фундаменталык эмес), Кыргызстандагы жана Орто Азияга салттуу болгон исламды, Салттуу ислам деп түшүнүүгө болот

³ Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын маалыматы, <http://religion.gov.kg>

⁴ Конфессия түшүнүгү динге караганда кичине болгон же бир багытты билдирген түшүнүк болуп саналат

менен көрсөтүлгөн. Анын бири сунний исламы болсо, экинчиси христиан-православ дини. Ошондой болсо да, жарандардын басымдуу бөлүгү өзүнүн маданий жана этникалык таандыгына байланыштуу, ислам динин тутунгандар же “практика” кылуучу мусулмандар катарына кирет. Мисалы 2013-жылдагы социологиялык сурамжылоонун жыйынтыгында суралгандардын 91%ы өздөрүн мусулман деп көрсөтүшкөн⁵.

Борбордук Азиядагы элдердин дээрлик бөлүгүнө салттуу болгондой эле, Кыргызстан үчүн да салттуу болгон сунний исламынын диний-укуктук мектеби (мазхабы) ханафий болуп эсептелинет. Ал башка мазхабдардан өзүнүн толеранттуулугу, ыңгайлуулугу, улуттук каада-салттарды исламдын баалуулуктарына каршы койбогундугу жана мамлекет менен дин ортосундагы өнөктөш мамиленин өсүүсүнө идеологиялык негизи бар экендиги менен айырмаланат. Салттуу исламдын бул мүнөздөрү советтик мезгилдеги жүргүзүлгөн активдүү атеисттик пропагандасына карабастан, мамлекет менен чыр-чатаксыз жашап кетишине мүмкүнчүлүк берген.

1990-жылдардын аягында Кыргызстанда диндин радикалдашуу тенденциясы, тактап айтканда ислам динине жамынган радикалдуу агымдардын пайда болушу жана көбөйүшү башталат. Бул тенденция белгилүү бир мерчемде чет өлкөлөрдөн келген диний экстремисттик борборлордун жана диний окуу жайлардын таасири менен болуп келүүдө. Өз кезегинде чет өлкөлөрдүн окуу борборлорунан бүтүрүп келгендер, ошол жакта жашап келген өлкөнүн идеологиясы менен менталитетинин өкүлү жана таркатуучусу болуу менен бирге, Кыргызстан элине жат келген жашоо мүнөздү, маданиятты, сырткы кебетени, кийимди жана жүрүш-туруш үлгүсүн таратышууда.

Диний чөйрөдөгү мындай өзгөрүүлөрдү карап чыгып, эгемендүүлүктү алгандан кийин жарандардын социалдык-экономикалык абалынын начарлашы, расмий идеологиянын жоктугу жана диндин өнүгүшүнө болгон либералдуу шарттардын түзүлүшүнө байланыштуу, Кыргызстанда динчилдердин жана ар түрдүү диний уюмдардын санынын утур-утур көбөйүү тенденциясы байкалганын белгилесек болот.

---

⁵ “Жаштар жана Ислам” аттуу социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктарынын анализи, КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, 2013-ж

Кыргызстандагы диний кырдаалды изилдеп жатып, өлкөнүн социалдык, экономикалык жана саясий жашоосундагы туура багытынан тышкары, диний уюмдардын өлкөгө тийгизген көйгөйлүү жактарынын таасирин да белгилей кетүү зарыл.

Светтик жана диний билим берүүнү жогорулатуу маселеси өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Анын учурдагы абалы, исламдын жана башка диндердин негиздеринин бурмаланган түшүндүрүүсүнө шарт түзүүдө. Мисалы, 2013-жылы жүргүзүлгөн социалдык сурамжылоонун натыйжасында жаштардын динден кабардар болуусунун эң төмөн көрсөткүчтө байкалганы, өлкөнүн коомдук-саясий жашоосундагы ар түрдүү көйгөйлөрүнө алып келет⁶. Ошондой эле мамлекеттик мектептердеги окуучулар, мугалимдер жана жумушчулардын ортосундагы диний кийимге (хижаб) тийиштүү ар бир окуу жылынын башында болуп жаткан чыр-чатактар чечилбей келет⁷.

Акыркы жылдарда Кыргызстанда мусулмандардын колдоосуна ээ болуу максатында диний баалуулуктарды саясий процесстерге колдонуу байкалып жатат. Ушуга байланыштуу кырдаалдын курчушуна жана мамлекеттин светтик мүнөзүн жоготуу кооптуулугуна алып келген исламдын мындан аркы саясатташуу коркунучу пайда болууда. Мындан тышкары саясатчылардын жана жогорку орундагы мамлекеттик кызматкерлердин саясий колдоого жетүү максатында диний уюмдардын иш-чараларына активдүү катышуулары да байкалууда.

Бүгүнкү күндө жаңы мечиттерди курууда жана аларды каттоодо чечилбеген маселелер бар. Айтсак, 2015-жылдын 1-январына карата иштеп жаткан мечиттердин ичинен 500дөн көбү (20%дын тегерегинде) диний уюм катары эсептик каттоодон өткөн эмес⁸. Бул мечиттер КР ДИМКнын эсептик каттоосунан өтпөй туруп де-факто мыйзамсыз диний ишмердүүлүк жүргүзүп келишет. Башка өңүткөн алып караганда, мечиттердин мындай башаламан жана эселеп курулушу мусулмандардын улутуна карата бөлүнүп-жарылуу тенденциясынын пайда болушуна

⁶ “Жаштар жана Ислам” аттуу социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктарынын анализи, КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, 2013-ж.

⁷ “Акипресс” маалыматтык агенттигинин жаңылыгы, <http://www.akipress.org>, 2013-ж., сентябрь

⁸ 2014-жылындагы 1-январга карата Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын маалыматы

алып келди. Натыйжада өлкөнүн мусулмандары, кыргыз, өзбек, уйгур жана дунган мечиттерине баруучулар болуп бөлүнүшкөн. 2010-жылдын июнь окуяларынан кийин мусулмандардын ортосунда улутуна карата бөлүнүп-жарылуу күчөгөн.

Кыргызстандагы диний чөйрөдөгү маанилүү болгон терс көрүнүштөрдүн бири, бул кээ бир христиан-протестанттык уюмдардын жигердүү прозелитизм (жарандарды башка динге киргизүү) мүнөзү менен алып барган ишмердүүлүгү болуп эсептелинет. Мындай уюмдардын жигердүү иш-аракетин кабылдабаган жергиликтүү калктын бир бөлүгү, алардын ишмердүүлүгүнө тоскоол болуп, аягы чыр-чатактар менен коштолгону байкалууда. Көбүнесе бул жагдайлар, өздөрүнүн динин алмаштырган жарандардын каза болгонунда, жерге көмүү зарылчылыгында пайда болот. Жергиликтүү калктан чыккан жаңы христиан-протестант агымдарынын адепттери, кээ бирлери мурун өздөрүн мусулман деп курулай гана эсептешсе, же атеист болсо деле, динден кайткан адам (муртад) катары кабыл алынат⁹.

Экстремисттик жана террористтик ишмердүүлүктүн алдын алуу максатында, мамлекеттин ыкчам кийлигишүүсүн талап кылган экстремизм жана фундаментализм пикирлеринин жайылуу көйгөйү, Кыргызстанда ар түрдүү диний деструктивдүү жана террористтик топтордун ишмердүүлүгүнүн жандануусу акыркы убактарда өзгөчө чочулоо туудурат. Жарандарыбыздын Сирия жаңжалына катышуу үчүн активдүү түрдө жалданып жаткандыгын дагы белгилеп кетүү керек. Кыргыз Республикасынын ички иштер министирлигинин 10-башкы башкармалыгынын 2015-жылдын 30-январь күнү болгон тегерек отурумунда, 2014-жылдын аягына карата берген расмий маалыматтарына ылайык, Сирияда болуп жаткан куралдуу кагылышууга катышуу үчүн өлкөдөн 188 Кыргызстандын жараны чыгып кеткен, алардын ичинен 21и мерт болгон¹⁰. 2015-жылдын май айында жогоруда көрсөтүлгөн сан 352 жаранга жетип, алардын

---

⁹ КР Коргоо кеңешинин диний саясаттын Концепциясын иштеп чыгуу боюнча жумушчу тобунун материалдары, 2014-ж

¹⁰ “Дин, маданият жана салттуу баалуулуктар экстремизмге каршы” аттуу тегерек отурумдун материалдары, Бишкек, 30.01.2015.

ичинен 30дан ашууну каза болгону тастыкталды¹¹. Бирок расмий эмес булартардын айтысуу боюнча жарандардын саны алда канча көп.

Кыргызстандагы диний абалдын өнүгүшүн анализдеп жатып, динди жайылтуу чөйрөсүндөгү туура багытынан тышкары, конституциялык түзүлүшкө, өлкөнүн коомдук жана мамлекеттик коопсуздугуна коркунуч туудурган деструктивдүү диний уюмдардын ишмердүүлүктөрү жана радикал-экстремисттик диний идеологиялардын каптап кетишине байланыштуу бир катар көйгөйлүү жактар байкалып жаткандыгын да баса белгилеп кетүү керек. Ушуга байланыштуу Кыргызстандагы ислам коомундагы кырдаалга көңүл буруп, ага болгон мамилени мамлекеттик деңгээлде өтө кылдаттык менен алып баруу зарыл. Мамлекет өзүнүн улуттук кызыкчылыктарын коргоодо, мамлекет менен диндин ортосундагы мамилелеринин моделин жана анын стратегиялык механизмин куруусу керек.

Бүгүнкү күндө, 90-жылдардагы диний чөйрөгө мамлекеттин көзөмөлүнүн жоктугу жана ага өтө эле либералдуу мамиле жасалышы, дин тутуу эркиндигин камсыздоо жана мамлекеттин светтик үлгүсүн практика жүзүндө ишке ашыруу, ошондой эле деструктивдүү диний уюмдарга каршы күрөшүү жана экстремизмди алдын алуу максатында, диний чөйрөдөгү натыйжалуу мамлекеттик саясатты кабыл алуусуна жана ишке ашыруусуна мажбур кылды.

2. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ДИНИЙ ЧӨЙРӨДӨГҮ МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТТЫН МЫЙЗАМ НЕГИЗДЕРИ

Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын негиздери Кыргызстандын Конституциясында так жазылган. Башмыйзамдын 1-беренесине ылайык “Кыргыз Республикасы - эгемендүү, демократиялык, укуктук, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган, унитардык, социалдык мамлекет”¹².

Конституциянын 7-беренесинде дин аралашпаган принцип

---

¹¹ ИИМ Кыргызстандын Сирияга чыгып кеткен 352 жаранынын өздүгүн аныктады // “КирТaг” кыргыз телеграфтык агенттиги, 12.05.2015, <http://kyrtag.kg/news/mvd-ustanovilo-lichnosti-352-grazhdan-kyrgyzstana-vyekhavshikh-v-siriyu/>

¹² Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2010-жылындагы Конституциясы, Бишкек, 2010 караңыз

төмөндөгүдөй аныкталат: “Кыргыз Республикасында эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары кабыл алынышы мүмкүн эмес.” Берененин 2-пунктунда “Дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылган”, ал эми 3-пунктунда “Диний бирикмелердин жана дин кызматчыларынын мамлекеттик органдардын ишине кийлигишүүсүнө тыюу салынат” – деп жазылган.

Ошол эле учурда Конституциянын 32-беренисине ылайык, ар бир жарандын абийирине жана дин тутуу эркиндигине кепилдик берилет. Ар бир жаран, диндик жана башка ишенимдерди эркин тандоого жана тутууга укуктуу, жана эч ким өзүнүн диндик жана башка ишенимдерин билдирүүгө же алардан баш тартууга мажбурланууга тийиш эмес. Конституциянын 20-берениси дин тутуу эркиндик укугуна чектөө коюлушу мүмкүн эмес деп көрсөтүлгөн.

Конституция мамлекет башкарууга дин аралашпаган принципти камсыз кылуу менен, диний негизде саясий партияларды түзүүгө (4/3-беренеси) жана диний бирикмелердин иш-аракети конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, ошондой эле диний касташууну тутандырууга, социалдык үстөмдүүлүккө жана дискриминацияга багытталган иштерине тыюу салат (4/5 жана 31-беренелер).

Дин тутуу эркиндик укугу жана мамлекеттин диний уюмдар менен болгон өз ара аракеттенүүнүн позициясы 2008-жылдын 31-декабрында кабыл алынган “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамында тереңирээк жазылган. Мыйзамдын 4/1-беренисине ылайык ар кимге дин тутуу жана атеисттик ынаным эркиндигине кепилдик берилет¹³. Мыйзамдан белгиленген дин тутуу эркиндиги – бул мыйзам менен тыюу салынбаган, дин тутууга, тандоого, айтууга, диний ырым-жырымдарга жана аземдерге катышууга болгон адамдын укугу.

Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы диний иш-аракетти динге ишенгендердин диний муктаждыктарын канааттандырууга багытталган иш-аракет, диндерди жайылтуу, диний таалим-тарбия, кудайга табынуу иштерин, дуба кылуу

---

¹³ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы №282 “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы, http://religion.gov.kg/ru/legal_base.html караңыз

жыйындарын өткөрүү, үгүт-насыят окуу, дин адистерин, дин кызматкерлерин окутуу, миссионерчилик, ошондой эле диний уюмдун табынуу ишин жана материалдык жактан камсыз кылууга багытталган дагы башка иш (диний адабиятты басып чыгаруу жана жайылтуу, табынуу буюмдарын жасоо жана жайылтуу, диний кызматчылар жана дин кызматкерлери үчүн тиешелүү кийим-кечек чыгаруу, дагы башка иш-аракеттер) деп мүнөздөйт.

Белгилей кетсек, “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамынын 22-беренесинин 15-пунктунда диний уюмдардын өкүлдөрү үгүт жүргүзүүгө, ар кандай үгүт материалдарын чыгарууга жана таратууга укугу жок - деп көрсөтүлгөн¹⁴.

3. СВЕТИК ПРИНЦИП ЖАНА ДИНИЙ САЯСАТТЫН КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН АЛКАГЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТ

Жогоруда белгиленгендей, Кыргызстан эгемендүүлүккө жеткенден кийин өлкөдө диний уюмдардын ишмердүүлүгү үчүн постсоветтик мамлекеттердин арасында либералдуу шарттар түзүлгөн. Бул көрүнүш 23 жылдын ичинде өлкөдөгү социалдык-саясий абал үчүн оң дагы, терс дагы кесепеттерге алып келди. 2013-жылдан тарта Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын Туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында жана Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин 2014-жылдын 3-февралындагы жана 3-ноябрындагы чечимдеринде чагылдырылган диний маселелерди жөнгө салуу боюнча активдүү ишин алып барууда.

Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин 2014-жылдын 3-февралындагы отурумунда диний саясатты тез аралыкта төрт негизги багыт боюнча реформалоо чечими кабыл алынган. Ал багыттар төмөндөгүдөй болгон: 1) диний чөйрөдөгү мамлекеттик

---

¹⁴ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы №68 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Конституциялык Мыйзамын караңыз

саясаттын Концепциясын иштеп чыгуу; 2) мамлекеттик органдардын функционалдык анализин жүргүзүү жана алардын ишмердүүлүгүн реформалоо; 3) Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын (КМДБ) ишмердүүлүгүн реформалоо; 4) диний маселелерди жөнгө салган укук-ченемдик актыларга өзгөртүүлөрдү даярдоо. Аталган иштин натыйжасы катары, Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин 2014-жылдын 3-ноябрындагы отурумунда 2014-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жактырылып, ошол эле жылдын 14-ноябрында Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен бекитилди¹⁵. Аталган документ өлкөбүздөгү диний саясатты реформалоонун негиздерин жана багыттарын түзүп берди. Жогоруда белгиленген КР Президентинин Жарлыгын ишке ашыруу максатында, КР Өкмөтүнүн 2015-жылдын 9-июлундагы №315-б Буйругу менен “2015-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар Планы” кабыл алынды¹⁶.

2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясында методологиялык жана концептуалдык негиздер, ошондой эле Кыргызстанда диний саясатты ишке ашыруу боюнча мамлекеттин позициясы жана ыкмасы аныкталган. Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу боюнча мамлекеттин ыкмасы төмөнкү 4 негизги принципке таянат: Кыргыз Республикасы – эгемендүү, укуктук, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган жана социалдык мамлекет. Аталган Концепцияны кароодо документте камтылган светтик модель жана диний саясаттын негизги багыттарына кененирээк токтоп кетүү зарыл.

---

¹⁵ Кененирээк КР Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы “2014-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жөнүндө” Жарлыгынын караңыз, http://www.president.kg/ru/news/ukazy/4901_podpisan_ukaz_o_kontseptsii_gosudarstvennoy_politiki_kyrgyzskoy_respubliki_v_religioznoy_sfere_na_2014-2020_godyi/

¹⁶ Кененирээк КР Өкмөтүнүн 2015 -жылдын 9-июлундагы №315-б Буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планын караңыз, http://religion.gov.kg/ru/plan_real.pdf

3.1. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ СЕТТИК МОДЕЛЬ ЖАНА ДИНИЙ УЮМДАР МЕНЕН БОЛГОН МАМИЛЕЛЕР

Концепцияда көрсөтүлгөн мамлекеттин светтик модели КР Конституциясынын жоболоруна негизделген, бирок анын негизги мүнөздөмөлөрү белгиленип, тагыраак жазылган. Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасы дин мамлекеттик башкаруудан ажыратылган, светтик мамлекет болуп эсептелинет. Бул жобо диний уюмдардын жана диний кызматкерлердин мамлекеттик башкаруу процессине кийлигише албагандыгын жана саясий ишмердүүлүккө катыша албагандыгын түшүндүрөт. Мисалы, ар бир жаран саясий процеске (шайлоо ж.б.) катыша алат, бирок өзү мүчө болуп эсептелинген диний уюмдун ресурстарын колдоно албайт жана саясий колдоого ээ болуш үчүн динди саясатташтырууга укугу жок. Мамлекет учурдагы мыйзамдардын алкагында мыйзамдар жана башка укук-ченемдик актылар аркылуу диний чөйрөнү же диний уюмдардын ишмердүүлүгүн жөнгө салууга милдеттүү. Мамлекет дин тутуу эркиндигин камсыздайт жана өлкөдөгү баардык диний уюмдар мыйзамды бузмайынча, ошондой эле жекелик, коомдук жана улуттук деңгээлде коркунуч туудурмайынча аларга бирдей мамиле жасайт. Андай учурларда, өлкөнүн мыйзамдарына ылайык, мыйзамсыз ишмердүүлүктү токтотуу жана алдын алуу боюнча санкциялар колдонулат. Концепцияда Кыргызстан калкынын 85% өздөрүн мусулман деп эсептегендиги жөнүндө маалымат баса белгиленген. Бул маалымат исламга көбүрөөк көңүл бурууну талап кылат. Ошондуктан, өкмөт Кыргызстандагы радикалдуу исламдык идеологиялардын жана экстремисттик ишмердүүлүктүн жайылышынын алдын алуу максатында, исламдын (биздин аймак үчүн) салттуу баалуулуктарын илгерилетүү үчүн ылайыктуу шарттарды камсыздоого көмөк көрсөтүүдө.

Өлкөдөгү учурдагы диний абалды карап чыгып жана диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун негизги принциптерин аныктап, Концепция аларды ишке ашыруу боюнча төрт негизги багытын белгилейт. Биринчи багыт катары, Кыргызстанда өз ишмердүүлүгүн жүргүзгөн диний уюмдар менен

болгон өз ара аракеттенүүдө мамлекеттин ыкмасы каралат. Аталган ыкманын алкагында, мамлекет диндин маданий, социалдык жана билим берүү чөйрөлөрүнө болгон оң таасирин жана салымын кабыл алуу менен диний уюмдарды колдойт жана алар менен кызматташат. Бирок мамлекет динди саясатташтырууну жана диний кыймылдардын деструктивдүү ишмердүүлүгүн катуу чектеши керек. Мамлекет мыйзамдарда каралган учурлардан же ал мыйзамдарды бузуу учурларынан тышкары, диний уюмдардын жана диний кызматкерлердин жалпы же сырткы ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүн түздөн түз жөнгө салат, бирок диний уюмдардын ички конфессионалдык ишмердүүлүгүнө өзүнүн кийлигишүүсүн чектейт¹⁷.

3.2. ДИНИЙ БИЛИМ БЕРҮҮ

Концепциянын дагы бир маанилүү багыты болуп, Кыргызстандагы диний билим берүүнү реформалоо жана динди изилдөөнүн сапатын жогорулатуу эсептелинет. Кыргызстандагы диний абал боюнча жүргүзүлгөн анализдин жыйынтыгында, жарандардын, өзгөчө жаш муундун арасындагы диний радикалдашуунун негизги себептеринин бири болуп диний суроолор боюнча расмий маалымат менен камсыздоонун жоктугу же жетишпестиги, ошондой эле өлкөдөгү диний билим берүүнүн төмөн сапатта болгондугу аныкталды.

Ошентип, диний билим берүү системасын реформалоо жана анын сапатын жогорулатуу, Кыргызстандагы диний радикалдашуунун жана экстремизмдин жайылышын алдын алуунун чечкиндүү чарасы болуп эсептелинет.

Ушуга байланыштуу, ислам педагогикасын жана диний билим берүүнү модернизациялоо маселеси аталган чөйрөдө өзгөчө актуалдуу болууда. Учурда Кыргызстанда 80ден ашык ислам багытындагы диний билим берүү мекемеси бар. Дин таануу дисциплиналары менен бирге теологиялык сабактар дагы окутулган теологиялык факультеттерди камтыган Ош мамлекеттик университети, Кыргыз-Түрк “Манас” университети жана И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети сыяктуу мамлекеттик

---

¹⁷ Кененирээк 2014-жылдын 14-ноябрында Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен бекитилген 2014-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын караңыз

жогорку окуу жайлар бар. Бирок диний жана дин таануу билим берүүнүн сапаты ар дайым керектүү деңгээлге жооп бере бербейт. КР ДИМК КМДБ менен биргеликте аталган чөйрөнү реформалоо ишин баштап, диний жана дин таануу билим берүү Концепциясын иштеп чыгуу боюнча жумушчу тобу түзүлүп, диний профилдүү жалпы билим берүү колледжинин пилоттук долбоору жана КМДБнын жетекчи кадрларын даярдоо институту түзүлүп ишке ашырылууда¹⁸.

3.3. КООМДУК ОЙ-ПИКИР ЖАНА ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ КАРАЖАТТАРЫ

Саясий колдоону мобилизациялоо максатында диний маселелердин саясатташтырылуусу жалпы маалымат каражаттарынын түздөн-түз колдоосу жана чагылдыруусу менен өзчөчө актуалдуу маселеге айланууда. Дагы бир олуттуу көйгөйлөрдүн бири болуп радикалдуу идеологияларды илгерилеткен жана жайылткан, ошондой эле жарандарыбыздын көңүлүн экстремисттик кыймылдарга бурган жана кээ бир суроолор боюнча коомдук терс ой-пикирди түзгөн диний баалуулуктарды пропагандалоо көйгөйү болууда. Бул ишмердүүлүк, эреже катары, медиаресурстардын көмөгү менен атайылап же билбестен ишке ашырылат. Ошондуктан, жалпы маалымат каражаттарына расмий маалымат тартуулоо, алардын ишмердүүлүк сапатын жогорулатуу, коомдук терс ой-пикирдин түзүлүүсүн алдын алуу жана аны менен диний радикализмдин жайылышына бөгөт коюу жолдору аркылуу аларга колдоо көрсөтүү керек. Диний маселелерди чагылдыруу боюнча маалыматтык саясатты иштеп чыгуу жана аны жүзөгө ашыруу иши Концепцияны ишке ашыруу боюнча иш-аракеттер Планында иш-чаралар комплекси катары киргизилген¹⁹. Бүгүнкү күндө КР ДИМК, КР Президентинин жана КР Өкмөтүнүн Аппараты, ошондой эле КР Маданият, маалымат жана туризм министирлиги менен биргеликте аталган багыт боюнча иштер алып барылууда.

¹⁸ КР ДИМКнын жаңылыктары, <http://religion.gov.kg>

¹⁹ Кененирээк КР Өкмөтүнүн 2015 -жылдын 9-июлундагы №315-б Буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планын караңыз, http://religion.gov.kg/ru/plan_real.pdf

3.4. ДИНИЙ РАДИКАЛИЗМДИН ЖАНА ЭКСТРЕМИЗМДИН АЛДЫН АЛУУ

Концепциянын мазмунунда негизинен маданий, социалдык жана саясий мамилелерди карап чыгууга басым жасалгандыгы менен, аталган документтин багыттарынын бири, Кыргызстандагы диний радикализмдин алдын алууга жана экстремизм менен күрөшүүгө багытталган. Бул терс көрүнүштөр менен күрөшүүнүн ыкмаларынын бири болуп, радикалдуу идеологиялардын жайылышына альтернатива катары салтуу исламдын баалуулуктарын, тынчтыкка жана толеранттуулукка чакырган ойлорду илгерилетүү боюнча маалыматтык саясат жүргүзүү болуп саналат. Мамлекет менен экстремисттик кыймылдардын ортосундагы аталган маалыматтык саясат үчүн маанилүү ресурстарды, ошондой эле өлкөбүздөгү экстремисттик ишмердүүлүктү аныктап аны токтотуу үчүн коопсуздук күчтөр тарабынан чечимдүү чаралардын көрүлүүсүн талап кылган өзүнчө бир маалыматтык согуш сыяктуу болмокчу. Ошондуктан, Концепцияда диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын алкагында аткарылуусу тийиш болгон ар кандай чаралар белгиленген.

Диний радикализмдин жайлышынын алдын алуу жана диний сабаттуулук деңгээлин жогорулатуу боюнча иш-чаралар 2014-жылдан тарта тынымсыз түрдө укук коргоо органдары, дин иштери боюнча ыйгарым укуктуу органы жана башка мамлекеттик структуралар тарабынан өз алдынча өлкөнүн баардык аймактарында биргеликте бекитилген пландардын алкагында активдүү түрдө өткөрүлүп келүүдө. Бүгүнкү күндө бул процеске КМДБ жана башка бейөкмөт уюмдары дагы активдүү түрдө кошулгандарын белгилеп кетүү керек.

4. КЫРГЫЗСТАНДА ИШМЕРДҮҮЛҮК ЖҮРГҮЗГӨН ДИНИЙ УЮМДАР ЖАНА КЫЙМЫЛДАР

Кыргызстанда диний уюмдардын жана кыймылдардын ар кандай категориялары иш алып барышат. Мыйзамга ылайык, диний уюм өзүнүн диний ишмердүүлүгүн Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясында диний уюм катары эсептик каттоодон өткөндөн кийин гана жүргүзө алат. Башка эч бир

жарандык коомдун мекемеси диний ишмердүүлүк жүргүзө албайт. Өлкөдө катталган диний уюмдардын саны 2500дөн ашат. Алардын арасында ислам, христиан, иудаизм, буддизм сыяктуу, арасында мечит жана чиркөөлөр да камтылган, ар кандай багыттагы диний уюмдар бар. Алардын бардыгы, мыйзамга ылайык, өзүнчө диний уюм катары саналып катталат. Кыргызстандагы эң ири диний уюм болуп – Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы (КМДБ) же башкача айтканда муфтият эсептелинет²⁰.

Кыргызстанда диний ишмердүүлүгүн мыйзамсыз түрдө жүргүзгөн жана каттоодон өтпөгөн диний уюмдар жана кыймылдар дагы бар. Бул диний агымдар азырынча өлкөгө деструктивдүү жана экстремисттик ишмердүүлүк коркунучун туудурбайт, бирок мындай потенциалдык мүнөзгө ээ болушу толук мүмкүн.

Диний уюмдардын жана кыймылдардын дагы бир категориясы – бул тыюу салынган уюмдар. Аталган уюмдардын жана кыймылдардын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын аймагында ар кандай сот инстанциялары тарабынан деструктивдүү, экстремисттик жана террористтик деп табылып тыюу салынган. Ошондуктан, бул уюмдардын жана кыймылдардын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын “Экстремизм жөнүндөгү” мыйзамына ылайык мыйзамсыз катары каралып, укук коргоо органдары жана улуттук коопсуздук күчтөрү тарабынан көзөмөлгө алынып токтотулат. Экстремисттик жана террористтик уюмдардын мүчөлөрү экстремисттер жана террористтер катары каралып, мыйзамга ылайык өздөрүнүн ишмердүүлүгү үчүн жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн. Өлкөбүздүн аймагында деструктивдүү, экстремисттик жана террористтик деп 19 диний уюм жана кыймыл табылган²¹.

5. “САЛТТУУ ИСЛАМДЫН” БААЛУУЛУКТАРЫ

Исламдын негизги түшүнүгү - бул ортону кармануу жана аша чаап чектен чыгуудан баш тартуу дегенди билдирет. Демек, бул өтө эле кымырабай артта калуу эмес, ашынып алдыга да кетүү дагы эмес,

²⁰ Катталган диний уюмдардын тизмеси КР ДИМКнын сайтында жеткиликтүү : http://religion.gov.kg/ru/registration_union.html

²¹ Тыюу салынган диний уюмдардын тизмеси КР ДИМКнын сайтында жеткиликтүү, http://religion.gov.kg/ru/not_registration_union.html

тек гана ортодо болуу. Мындай ортону карманууну биз Кереметтүү Куран аяттарынан да көрө алабыз: “*Биз силерди ортону карманган бир жамаат кылдык*”²². Демек ортолукту карманган соң, анын салттуу баалуулуктары исламды кабылдаган тигил же бул элдин маданиятына жана нарк-насилине каршы келбестен, либералдуулук жолу менен өөрчүгөн. Натыйжада замандын өтүшү менен муундар калыптанып, кабылданган дин, тактап айтканда ислам дини салттуу боло баштайт. Негизинде “салттуу ислам” – деген атоо боюнча бүгүнкү күндө көптөгөн талаш-тартыш маселелер бар экендигин айта кетүү абзел. Салттуу ислам деп – Куран менен Сүннөттүн жолу жана ошол жолду карманган аалымдар менен ата-бабалардын каадалары жана салттары, ислам дининин бизге калтырып кеткен руханий мурасы жана асыл баалуулуктары эсептелинет. Башка сөз менен айтканда, бул жолду кармануу Азирети Мухаммед пайгамбардан бери келе жаткан көөнөргүс каада-салт болуп саналат.

5.1 “САЛТТУУ ИСЛАМГА” НЕГИЗ БОЛГОН ЛИБЕРАЛДУУ ТЕОЛОГИЯНЫН ӨНУГҮШҮ

Кыргызстанда кылымдардан бери практика кылынып келген исламдын тарыхына жана анын биздин маданиятыбыздын бирден-бир бөлүгү болгон үрп-адатыбыз менен гармонияда болуп келгенин аныктоо учурдун талабы экени талашсыз. Албетте салтыбыз менен айкалышып келген ислам динин кээ бирлер “салттуу ислам” – деп атап жүрүшкөнү да туурадыр. Анткени башаты эркин же либералдуу ислам теологиясынын негизинде пайда болгон. Либералдуулуктун негизги идеясын түзгөндөрдүн бири - бул рационализм жана дин эркиндиги экени илим менен далилденген²³.

Ислам дини өзүнүн атрибуттары болгон ибадаттарын, пикирлерин, ишенимдерин эч кимге таңуулап мажбурлабайт. Ислам – бул либералдуулуктун дини. Андыктан Кереметтүү Куранда: “*Динде мажбурлоо жок!*”²⁴ – деп кесе айтылган. Ыныным маселесинде да адам эркин болуп саналат, аны эч ким зордогонго укугу жок. Бул туурасында Алла таала Куранда: “*Ким кааласа ыйманга келсин, каалабаса каапыр*

---

²² Куран, Бакара сүрөсү 143-аят

²³ Караңыз: Саясат таануу: энциклопедиялык окуу куралы. Бишкек 2004

²⁴ Куран, Бакара сүрөсү 256-аят

болсун болсун!”²⁵ – деп элчиси Мухаммед пайгамбарга тек гана динди жеткирүүнү буйуруп, элди күчкө салып исламга киргизүүнү буйурган эмес. Буга далил Куранда: “Сен элди ыйманга келиши үчүн мажбурлайсыңбы?!”²⁶ жана ошондой эле “Эгерде алар баш тартышса, Биз сени аларды сактоочу кылып жибербедик. Сага жеткирүү гана буйрулган!”²⁷, дагы башка жеринде: “Алла силерге жеңилдикти каалайт, оордукту каалабайт”²⁸ – деген аяттар кездешет. Бул аяттарда келтирилгендей Керметтүү Куран либералдуу эркин ынанымга үндөп, исламды мажбурлап кабылдоого кескин түрдө каршы турат.

Пайгамбарлардын мөөрү аталган акыркы пайгамбар Мухаммед дагы: “Жеңилдеткиле – оор кылбагыла, сүйүнчүлөгүлө – үркүтпөгүлө!”²⁹ жана башка бир жерде “Акыйкатта бул дин жеңил дин. Бирок ким дин менен күрөшөм десе, баары бир дин аны жеңип коёт. Ошон үчүн аша чаппай) туурасын (ортосун) кармангыла, эгер ага алыңар келбесе, жок дегенде жакындагыла, эгер ошондой кылсаңар, анда кубана бергиле”³⁰ – деп, ислам дини эч кандай оор эмес жеңил экендигин түшүндүргөн бир топ осуяттарын айткан.

Албетте исламда ар бир ишке өкүм чыгарууда адегенде Ыйык Куран менен Мухаммед пайгамбардын сүннөтүн колдонуу негизги булак болуп эсептелет. Бирок ошону менен бирге, өкүм чыгарылуучу нерсе бул эки булактан табылбаса анда адамдын ою же көз карашы да үчүнчү булак боло алат. Эгерде бир маселе Курандан да, Сүннөттөн да табылбаса, анда аны акылга таянып чечүүгө аракет кылууга уруксат берилет. Бул туурасында Мухаммед пайгамбар Муаз бин Жебел аттуу сахабасын Йеменге казы кылып жиберип жатканда: “Эмне менен өкүм кыласың? – деп сураганда Муаз: Аллахтын Китеби менен – дейт. Андан таппасаңчы? – дейт пайгамбар. Пайгамбардын сүннөтүнөн – дейт. Андан таппасаңчы? – дейт пайгамбар. Анда пикириме таянып аракет кылам – дейт Муаз. Анда Пайгамбар: Алла ыраазы боло турган нерсеге, Алланын элчисинин элчиси

²⁵ Куран, Қахф сүрөсү 29-аят

²⁶ Куран, Йунус сүрөсү 99-аят

²⁷ Куран, Шуура сүрөсү 48-аят

²⁸ Куран, Бакара сүрөсү, 185-аят

²⁹ Фатхуль-Барий шарх Сахих аль-Бухарий, Ильм, 1-196, №69

³⁰ Бухарий, Иман 29

туура келгени үчүн Алла таалага мактоолор болсун!” – деген экен³¹.

Исламда либералдуулуктун бар экендигине күбө болгон окуяларды, экинчи калыйпа адилеттүү Умар бин аль-Хаттабдын жашоосунан да байкаса болот. Абу Муса аль-Ашарий деген сахабаны Басра шаарына казы кылып дайындаганда: “Түшүнүгүң болсун үчүн Куранда жана Сүннөттө болбогон нерселерге сенин көкүрөгүңдө күмөндөр пайда болсо, анда эл билген нерселер жана макалдарды алып ошолор менен таразала” – дейт³². Мусулмандар Иерусалимге киргенде Умар христиандарга коопсуздукту камсыздап мусулмандарга мындай деген: “Тарсалардын бирисинин да жашоосуна, чиркөөсүнө, чырымына зыян келтирилбесин жана дини себептүү жек көрүлбөсүн!”³³. Мындан тышкары, тарса дининдеги бир адамды белгилүү колбашчы жана Мисирдин губернатору Амр бин аль-Аастын уулу себепсиз токмоктоп койгондугу үчүн, калыйпа Умар аны кайра ошол адамга сабаттырган белгилүү окуясы да бар.

Калыйпа Умар бин аль-Хаттабдын тушунда белгилүү сахаба³⁴ Абдулла бин Масудду Куфа шаарына ал жердеги мусулмандарга Ыйык Курандын аяттарын үйрөтүүгө эл агартуучу жана фыхх илимдерин үйрөтүүчү кылып жиберет. Абдулла бин Масуд Куфадан өзүнүн медресесин негиздеп шакирттерин чыгара баштайт. Натыйжада Куфада “рай”³⁵ “көз караш” же болбосо акыл менен ой жүгүртүүнүн негизинде болгон “Ахлү ар-Рай”³⁶ ижтихад³⁷ мектеби түптөлөт. Ал эми Басра шаарында аларга оппонент катары “Ахлү аль-Хадис” же накылчылардын³⁸ мектеби негизделет. Куфа медресеси Куран, фыхх³⁹ жана хадис илимдери боюнча

---

³¹ Тирмизий, Аль-Жаами ас-Сахих, Бейрут: Дар Ихйа турас аль-арабий, 1342

Абу Дауд, Суан, Каир: Дар Хадис, 3592

³² Мухаммде Абу Захра: Тарих мазахиб исламийа 2356

³³ Тарих ат-Табарий, 2т. 1056

³⁴ Сахаба – Мухаммед (сав) пайгамбардын насаатын уккан адам

³⁵ Раъй – ар. көз караш, пикир, б.а. фыхх аалымынын фатва чыгаруусунун негизиндеги өзүнүн көз карандысыз көз карашы же ою

³⁶ Ахлү ар-Рай – же болбосо көз караштын, акыл менен ой жүгүртүүнүн жактоочулары

³⁷ Ижтихад – “аракет, мээнет” ислам теологиясындагы диний-укуктук маселелерди чечүүдө далилдер жана ыкмаларды колдонуу менен болгон аалымдардын ишмердүүлүгү

³⁸ Ахлү аль-Хадис – же болбосо биринчи үч муундун салтына (сахабалар, таабийиндер, тааби-таабийиндер) кенен укук берип, рационализмди четке каккандар

³⁹ Фыхх – ислам укуктары боюнча теологиялык илим

Меккеден кийинки орунда турган чоң билим борборуна айланат.

Жогоруда айтып өткөндөй Ислам Ыйык Куран китеби жана Мухаммед пайгамбардын Сүннөтү негизделген дин. Бирок белгилей кетчү нерсе, Ыйык Куран аяттарынын жана Мухаммед пайгамбардын хадистеринин мазмундары менен маанилерине санак жеткис болгондуктан, мындай көлөмдөгү диний тексттерди түшүнүү жана андан туура жолду табуу жөнөкөй адамдарга кыйында турат. Ушундан улам Мухаммед пайгамбардын жана анын сахабаларынын заманынан кийинки тарых аралыгында көрүнүктүү төрт мужтахид⁴⁰ пайда болот. Алар бул улуу мурасты күнүмдүк жашоодо туура тажрыйба менен колдонууну өздөрүнүн шакирттерине үйрөтүп келишкен. Натыйжада Мухаммед пайгамбардын сүннөтү болгон төрт ислам укуктук мектептери же болбосо мазхабдар пайда болот. Алар:

- Ханафиймазхабы(имамАбуХанифаан-НуманбинСабит699-767);
- Маликий мазхабы (имам Малик бин Анас 713-795);
- Шаафий мазхабы (имам Мухаммед аш-Шаафий 767-820);
- Ханбалий мазхабы (имам Ахмад бин Ханбаль 780-855).

5.2 ИМАМ АБУ ХАНИФА ЖАНА АНЫН ОКУУСУ

Мындан кийинки исламдын тарыхынын аралыгында ушул мазхабдардын аалымдары негизги булак болгон Куран менен Сүннөттү терең изилдөө менен ислам укуктарын фыхх илимин бүгүнкү күндөгү белгилүү бир калыпка салып коюшкан. Төрт имамдын улуусу, сахаба Абдулла бин Масуддун төртүнчү муундагы шакирти, тааби-таабийиндерден⁴¹ эсептелинген Абу Ханифа, лакап аты Имам Аазам (Улуу Имам), теологиялык маселелерде Куфа мектебинен чыккандыктан Ахлү-сунна уаль-жамааттагы эн либералдуу теологиясынын мектебин негиздеп башка имамдардан өзүнүн көз караштуу пикири (ырайы) менен айырмаланып, мамлекеттик саясатка, элдин маданиятына, каада-салтына каршы чыкпастан, динди өзгөчө теориялар менен элге жеңил түрдө жеткирүүнү негиз катары караган. Ал кездеги көпчүлүк аалымдар

⁴⁰ Мужтахид – (ар. аракетчи, мээнеткеч) исламдагы маанилүү маселелер менен шарият укуктарына фатва берүүгө мүмкүнчүлүгү жана укугу бар ислам аалымы

⁴¹ Тааби-таабийин – таабийиндердин насаатын уккан адам

шарият илимдеринде ижтихад⁴² менен өкүм чыгарышканда төрт нерсеге: Ыйык-Куран, Сүннөт, ижмаа⁴³ жана кыяска⁴⁴ таянышса, Абу Ханифа аларга эки нерсени: истихсан⁴⁵ жана урфту⁴⁶ кошкон. Фыхх илиминдеги бул жагдай исламдагы либералдуу теологиянын өнүгүшүнө чоң себепкер болуп, кийинчерек ал негиздеген ханафий мазхабынын башка үч мазхаптан айырмасы да ушуга байланыштуу болгон. Абу Ханифа намазды өз эне тилине которуп окуса болот деген пикирин айткан. Мында, жалгыз Абу Ханифанын перс улутунан чыккандыгын, ал эми калган имамдарды араб улутунан чыккандыгын белгилеп кетү зарыл. Ал эми анын эки шакирти Абу Йусуф Йакуб бин Ибрахим аль-Ансарий менен Мухаммед бин аль-Хасан аш-Шейбаний устатынын айтканына түшүндүрмө берип арапча билбегендер гана которуп окуса болот дешкен⁴⁷. Бирок кийинчерек Ханафий мазхабынын көрүнүктүү аалымдары Абу-Лейс ас-Самаркандий менен Абу Зейд ад-Дабусий (978-1039ж.ж.) тек гана арапча окулушу керек деген пикирлерин айтышкан⁴⁸.

Абу Ханифанын либерал-эркиндикти жактаган иш-аракеттерин, ошол учурдагы өкүмдарлардын казы болуу сунуштарын четке каккан мисалдарын анын өмүр баянынан байкаса болот. Абу Ханифа өткөндөн кийин абассийлер анын шакирттери Абу Йусуф, Мухаммед жана башкаларды казылыкка, фатвачыгаруучулукка анынданганга жетишишип, Абу Йусуф казылардын казысы даражасына чейин барат. Башкача айтканда аббасийлердин калыйпалыгы Ханафий мазхабына негизделип, мамлекеттин бардык булун-бурчунда ханафий казылар өкүм чыгарышкан. Натыйжада ханафий мазхабы калыйпалыктын ырасмий мазхабына айланат. Мамлекеттин ошол доордогу курамы эсептелинген Ирак, Перс жерлери, Борбордук Азия, Ооганстан, Индыстан ж.б. ырасмий мазхабына айланат.

---

⁴² Ижтихад – дин илимин изилдөөдө мээнет менен аракеттенүү

⁴³ Ижма – ислам аалымдарынын бир маселени ортого салып чечүүдөгү келишкен пикир

⁴⁴ Кыяс – Куран жана хадистерге таянып шартка жараша өкүм чыгаруу

⁴⁵ Истихсан – диний маселелерди чечүүдө ыңгайына жана жеңилдигине карап артык көрүү

⁴⁶ Урф – ислам укуктарында Куран менен Сүннөттө жок нерселерге жана ал экөөнө каршы келбеген элге таанымал болгон каада-салттар менен өкүм чыгаруу (кырг. үрп-адат)

⁴⁷ Мухаммед Шейбани, Мабсут 1-том, 156

⁴⁸ Фахруд-Дин ар-Раазий, Ат-Тафсируль-Кабир 1-том, 186

Өзгөчө, калыйпалыкты араптардын Курейш уруусунан башкаларга башкарууга да уруксат берилгендиги тууралуу фатва чыкканда, түрк мамлекеттери Селжуктар, Газневийлер андан кийинчерек Осмондор мамлекеттик деңгээлдеги ырасмий мазхапка айландырышат.

Убакыттын өтүшү менен ислам дини Борбордук Азияга да жетет. Анын жайылыш узакка созулуп башталышы VII кылымдын экинчи жарымында туура келет. Алгачкы мезгилде ислам Борбордук Азиянын түштүк аймактарында отурукташкан элдердин ортосунда кеңири кулачын жаят. Көп улуттуу бул чөлкөмдө ислам менен бирге жергиликтүү калкка ылайык келген ханафий мазхабы жайылган. Ал эми Кыргызстанга исламдын алгачкы ирет келиш тарыхы 751-жылдагы Ислам халифаты менен Тан империясынын ортосундагы белгилүү Талас согушу болуп саналат⁴⁹. Ушул убактан баштап Кыргызстандын көчмөн уруулары мусулмандар менен тыгыз мамиледе боло баштаган. Ошол убактагы Кыргызстан аркылуу улуу Жибек жолу өткөндүгүн эске алып, натыйжада мусулман кербенчилер жана миссионерлер тарабынан ислам дини Кыргызстанда жашаган түрк урууларынын ортосунда жайыла баштайт.

Ал эми Борбор Азиянын ири шаарларында ислам медреселери менен бирге перс улутундагы бармакийлер жана саманийлердин арасында персиялык мамлекеттик каада-салттар да кошо өнүккөн⁵⁰. Ушул учурда ханафи мазхабынын өкүлдөрүнөн көптөгөн теолог аалымдар чыгып, Абу Ханифанын эмгектери боюнча түшүндүрмөлөрдү, пикирлерди, негизи эле Ханафий мазхабы боюнча китептерди жазышат жана ага салым кошушат. Алардын катарында: Абу Хафс аль-Бухарий, Абуль-Муъин ан-Несефи, Абуль-Лейс ас-Самарканди, Абу Мансур аль-Матуриди жана башкалар болушкан.

5.3 ИМАМ МАТУРИДИ ЖАНА АКЫЙДА МАСЕЛЕСИ

Абу Ханифа баштаган либерал теологиянын акыйда маселеси боюнча улантуучусу, Абу Ханифанын төртүнчү муундагы шакирти “Имам Ахлү-сунна уаль-жамаат” аталган Абу Мансур аль-

⁴⁹ Караныз: А.Газиев, Таласская битва, Бишкек, «Шам», 2005

⁵⁰ Бартольд В. 2том, 1-часть. Арабское завоевание и Туркестан при Саманидах. стр 119

Матуридий ас-Самаркандий (940-ж.өлгөн) эсептелинет. Анын дин түшүнүгүн чечмелөө окуусундагы негизги ыкма рационализмге же болбосо акыл менен пикирге таянууда болгон. Имам Матуриди IX-X кылымдарда халифаттын васалы болгон Саманийлердин мамлекети бийлик жүргүзүп турган учурда жашаган. Анын шарият өкүмдөрүндөгү ыкмалардын бири катары логикага жана келамга⁵¹ таянып динди мультиконфессионалдуу коомдогу калың элге жеңил жеткирүүнү көздөгөн. Анткени тарых барактарында маалым болгондой Борбордук Азиянын ири шаарларында мусулмандар менен эриш-аркак тарсалар (христиан-несториандар), жөөттөр, манихейлер, бутпарас (буддисттер), отпарас (мажустар) жана башка жашашканы белгилүү. Бул учурда ар түрдү диний агымдар жана кыймылдар күчөп турган убак болгондуктан, бир эле Самаркандда ашынган мутазилиттердин⁵² жана керрамиттердин⁵³ 17 медресеси болгон. Алардын диний идеологияларына каршы Имам Матуриди жана анын шакирти Абуль-Касим ас-Самарканди (953-ж.өлгөн) ар кыл дискуссиялар аркылуу күрөшүшкөн. Натыйжада Саманийлердин мамлекет башчысы тарабынан бийлик үчүн бирдиктүү акыйда түшүнүгүн иштеп чыгуу маселеси коюлуп, аны араб тилинен калың калкка түшүнүктүү болушу үчүн перс тилине которуу иши көзөмөлгө алынат. Исламдын жайылышынын биринчи жылдарында Бухара шаарында, жада калса намазды перс тилинде окулган күндөр болгон⁵⁴. Мындай жагдай мультимаданияттын жана диндердин башкача айтканда плюрализмдин чордону болгон Самарканд шаары үчүн адаттагыдай эле көрүнүш болгон, себеби ар бир диндин өкүлдөрү Курандан же пайгамбардын сүннөтүнөн далил келтирген аалымдарды теңдерине алышкан эмес. Ошол себептен дагы көз карашка, пикирге жана акылга таянып далилдерди келтирүү

---

⁵¹ Келам – акыл, ой жүгүртүү менен Куран жана Сүннөттү түшүндүрүү илими

⁵² Мутазилиттер – (ар. бөлүнгөндөр, өзгөлөнгөндөр) философиялык маданияттын үстөмдүгүнө баш ийген акылдын жетегиндеги четтен чыккан рационалисттик диний агым. Кээ бир учурларда алар акылды Курандан мурун коюшкан. Алар келам илиминдеги эн биринчи багыттын өкүлдөрү болуп, халифат доордогу негизги диний жана саясий рольду ойношкон

⁵³ Керрамиттер – (негиздөөчүсү Мухаммед бин Керрам ас-Сижистани) адашкан тайпалардан болуп саналган. Алардын акыйдасында “ыйманды жүрөк менен туюнун кереги жок, тил менен айтса жетиштүү” – деп эсептешкен

⁵⁴ Бартольд В. 6-том, Мусульманская догматика. Секты. 1276

талабы туулуп, жогоруда эскерилген “раый” жактоочуларынын тажрыйбасы Матуриди үчүн чоң роль ойногон. Имам Матуриди, илимдин темалары болгон саясат, дин, шарият, коом жана социалдык жашоого байланыштуу кубулуштарды анализдөө жана кайсы динде же мазхабда болбосун баары менен талкуулоого боло турган орток платформа жана жүйөлүү теория түзүү менен ишти баштаган. Анын диний маалыматты өркүндөтүүсү жана диний-коомдук маселелерди чечүүдөгү рационализм методунун түзүүсүндө биринчиден Куран аяттары жана Мухаммед пайгамбардын Сүннөтүнүн алкагында акылга, далилдөөгө, теорияга, ой жүгүртүүгө басым жасаган болсо, экинчиден тарыхый-коомдук түзүлүштү жана өзгөрүү жараянындагы коомдун пайдасын көз кырында калтырбастан укуктук-саясий көйгөйлөрдү чечкен. Матуридинин мындай кадамга барышына негизги фактор катары фундаменталисттер (*накыл ээлер*), шия түшүнүгүндөгү агымдар (*шии-баатыни*)⁵⁵ жана акылгы ашынуу менен таянган (*мутазилистер*) түрткү болушкан. Имам Матуриди диний билимди өнүктүрүүдө жана үйрөнүүдө акыл менен накылды бири-бирине карама-каршы болбогон, тескерисинче бири-бирин колдогон эки бөлөк булак катары көрөт. Матуриди акылга ушунчалык маани бергендиктен ыйманы акылга негизделбеген туурамчылдык менен ыйман кылгандарды чыныгы ыйман катары эсептеген эмес. Мындайлар динден оңой гана чыгып кетет деп, ал эми акыл менен ыйманга ээ болгондорду ыймандан түбөлүк чыгартууга мүмкүн болбойт деген⁵⁶. Мындай агымдар аралык кайым айтышуу сыяктуу платформаларга ислам дини эркин диний талашып-тартышууга жол бергенин Матуриди жакшы түшүнгөн. Бул туурасында Алла Таала Куранда: “*Кудайыңдын жолуна даанышмандык жана жакшы насаат менен чакырып, эң жакшы нерселер менен тартышкын!*”⁵⁷ – деп айтат.

Ошентип саманийлердин мамлекеттик денгээлдеги мазхабына айланган ханафий мазхабын жана акыйдасына айланган матуридия акыйдасын кезекте болочок түрк мамлекеттири күтүп турду. Алардын ичинен биринчи кезектеги саманиддерди ойрон кылган

⁵⁵ Шиия-баатыния – туура ишеничке жана маалыматка жетүүдө имамдын жашыруун маалыматы менен акылына баш ийүү шартын коюшкан шииттердин Исмаилия жана Имамия агымдары

⁵⁶ Аль-Матуриди, Тавилатуль-Куран, даярдаган Бекир Топалоглу ж.б., II/373-б

⁵⁷ Куран, Нахл сүрөсү, 125-аят

түрк көчмөн элдеринен чыгышкан алгач Карахандар андан соң Газневиддер экендигине карт тарых күбө. Карахандар алардын маданиятынын, анын ичинде диний жетишкендиктеринин мураскору катары да эсептелинет. Албетте дин менен кошо ханафий мазхабын жана матуридия акыйдасын да түрк элдери кабылдап аны карманып ушул күнгө чейин жашап келгени да чоң далил боло алат.

5.4 ИСЛАМДЫН КЫРГЫЗСТАНГА ЖАЙЫЛЫШЫ ЖАНА САЛТТУУ ДИНГЕ АЙЛАНЫШЫ

IX кылымдын 840-жылы Уйгур каганаты кулаганда Кыргызстандагы түрк урууларынын башчысы өзүн каган – деп атап көз карандысыздыгын жарыялап, анын натыйжасында Карахандар каганатынын башаты түптөлөт. X кылымдын аяк ченинде Кыргызстанда ислам дини биротоло орной баштаган. Анткени Карахандардын шахзаадасы Сатук 943-жылы ислам динин кабылдап “Абдул-Керим”(Айкөлдүн кулу) ысымын алат⁵⁸. Ал эми анын уулу Муса Байташ 955-жылы ислам динин каганаттын ырасмий дини кылып жарыялайт⁵⁹. Карахандардын тез күч алышы менен ислам дагы бат эле жайылат. Натыйжада чыгыш Түркстан менен батыш Түркстанды бириктирген карахандар ошол жердеги түрк урууларына исламды жайылтат. Ибн Асирдин берген маалыматтарына караганда, 960-жылы көчмөндөрдүн эки жүз миң боз үйү⁶⁰, ал эми 1043-жылы Баласагын менен Кашкардын шаарларынын айланасындагы көчмөндөрдөн он миң боз үйү, башкача айтканда бир миллиондон ашуун көчмөндөр мусулман болушуп, Курман айт майрамында 20миң койду курмандыкка чалышкан. Ошондой эле анын маалыматында, мусулман болбогон түрк элдеринен татарлар менен кара-кытайлар эле калышкан⁶¹. Аль-Марвазинин айтканы акыйкат болсо, алардын ичинен кыргыздар да болгону шексиз. Анткени, дал ушул XI кылымдагы анын жазган “Табиауль-Хайван” аттуу эмгегинде кыргыздардын мусулмандардын

---

⁵⁸ В.В.Бартольд, Сочинения., Т.1, Ч.2, Москва: Наука, 1964, с506

⁵⁹ Ө.Осмонов, А.Асанканов, Кыргызстан тарыхы. Эң байыркы доордон азыркы мезгилге чейин, Бишкек: 2003, 1036

⁶⁰ Ибн аль-Асир, Аль-Камил Т.8, Бейрут: Дар Садир, 5326

⁶¹ Ибн аль-Асир, Аль-Камил Т.9, Бейрут: Дар Садир, 5206

каада-салттарын ала баштаган деген маалыматтары бар⁶².

Карахандар мезгилинде исламды кабылдаган отурукташкан жана көчмөн элдер тагдырдын буйругу менен ханафи мазхабын карманышып, Кыргызстандын бардык аймагында жайылат да натыйжада ошол элдердин маданияты, каада-салты жана үрп-адаты менен камыр-жумур болуп салттуу динине айлана баштайт. Араб элдеринде Имам Маликтин, Шаафийдин жана Ханбалинин окуулары салттуу динге айланса, биздин даанышман ата-бабалардын тарыхый басып өткөн жолунда Имам Азамдын орто жана жеңил баалуулуктарына үйрөткөн окуусу алардын турмуштук жашоосунда терең орун алып салттуу динине айланган. Ушул замандан тартып Борбордук Азияда ислам ренессансы пайда боло баштады десек болот. Анткени ислам дининин жайылуусу менен Кыргызстанда шаарлар өңүккөн, мечиттер, медреселер жана китепканалар салынган. Ошондой эле Бурана, Өзгөн мунарасы, Шах Фазилге окшогон ж.б. Борбор Азияда архитектуралык эстеликтер курула баштаган. Ошондой эле карахандардын доорунда Жусуп Баласагындын “Кутадгу Билиги” (мамлекет башкаруу, адабият), Махмуд Кашгари-Барсканинин “Диваны” (тил илими, адабият), Абу Бакр Серахси-Узгендинин “аль-Мабсуту” (укуктаануу, фыхх), Сираажуд-Дин Ошинин “Бадуль-амалийи” (акыйда) ж.б. Кыргызстандык улуу инсандардын эмгектери жаралат.

Карахандардын мезгилинде динге, анын ичинде ханафи мазхабы менен матуридия ишенимине өзгөчө маани берилет. Натыйжада ханафий мазхабы Борбордук Азия мусулмандарына, анын ичинде Кыргызстан мусулмандарынын салттуу динине айланат. Эгерде буга чейин саманийлер доорунда ханафи багытында мектептер ачылса, анын мөмөлөрү карахандар доорунда жетилип ханафий мазхабынын укук-мыйзамдары дин алымдары тарабынан биротоло иштелип бир тартипке салынган. Бул багытта орто кылымдарда Борбордук Азиядан бир топ аалымдар чыгып, өздөрүнүн эмгектерин калтырышкан. Алардын катарына Абу Аббас Мустафири ас-Самарканди, Нажмиддин Абу Хафс Умар ибн Мухаммад аль-Матуриди ас-Самарканди, Бурхануддин Али ибн Абу Бакр аль-Маргинани, Кул

⁶² Т.Джуманалиев, Хрестоматия по древней и средневековой истории Кыргызстана, (Бишкек: Алтын тамга 2007, 393б)

Кожо Ахмад Ясави, Абуль-Муъин ан-Насафи, Фахруль-ислам Али бин Мухаммед аль-Бездеви, Абу Умар ан-Насафи, Абул-Лейс Хафиз ас-Самарканди, Сираажуд-Дин аль-Оший, Абу-Бакр ас-Серахси аль-Узгенди, Фахруд-Дин аль-Хасан аль-Узгенди Кадийхан, Мухаммед бин Муса аль-Баласагуни аль-Ханафи ж.б. кирет.

Борбор Азиядагы көчмөн элдердин, анын ичинде күмөнсүз кыргыздардын ортосунда да ханафий мазхабы ошол учурдагы Карахан каганатынын саясатына ылайык жүргүзүлгөн. Аны мамлекеттик саясий ишмер Жусуп Баласагындын “Кутадгу Билиг” (“Кут Билим”; 1069) аттуу эмгегинен байкаса болот. Анын чыгармасында мамлекеттик түзүлүштүн идеалдуу формасы баяндалып, көчмөн ислам коомундагы жашоо-тиричилик менен мамлекеттин ырасмий концепциясы жазылган десек болот. Ошондой эле анын замандашы Махмуд Кашгари-Барсканинин “Дивану лугати-Түрк” (“Түрк тилдер жыйнагы”; 1072-1072) эмгегинде да жергиликтүү көчмөн элге исламды жеңил жол менен жайылтканын, “Аллах” – деген сөздүн ордуна “Теңир” – сөзүн кеңири колдонгон мисалдарынан, жана бутпарас түрк элдерине ислам динин жайылткан согуштук ыр саптарынан байкаса болот⁶³.

Ошентип убакыттын өтүшү менен мындай салттуу исламдын пикирлери кыргыздардын арасына жайбаракат таркаган. Көбүнесе ооз эки түрүндө макал-лакап, ыр түрүндөгү дивандар, тарбиялык маанайдагы жомоктор аркылуу кеңири жайылган. Бул көрүнүштү карахандар доорунда жашаган Ахмед Яссавинин шакирттерине берген насааттары аркылуу байкасаак болот. Анын бизге жеткен муундары катары Тоголок Молдо, Молдо Кылыч, Молдо Нияз, Алдаш Молдо, Нурмолдо, Жеңижок ж.б. чыгармаларында айкын көрүнүп турат⁶⁴. Ал эми жазма жолу жана билим берүү тармагында болсо Кыргызстанда болгон дээрлик медреселерде ошол убактагы молдолор тарабынан “усули кадим” ыкмасы менен окутулуп келген. Бирок 19-кылымдын аягы 20-кылымдын башында көрүнүктүү крым-татар окумуштуусу Исмаил Гаспираалы (1851-1914ж.ж.)

---

⁶³ Караныз: Молдо Сабыр Досбол уулу, Таухид акыйдалар жыйнагы, (Бишкек: Из Басма 2013); Махмуд Кашгари, Түрк тилдеринин сөздүгү, (Бишкек: Аврсия Пресс 2011)

⁶⁴ Караныз: А.Жусубалиев, “Кыргыздардың исламиятты кабылдауында Йасауликтин роли” Орталык Азиядагы Ислам өркениети, Халыкаралык конференциясының материалдар жинагы, Астана: 2007, 73-85б

негиздеген “усули жаид” же болбосо “жаидизм” медреселери Кыргызстандын аймагында да негизделет. Бул медреселердин мурунку “усули кадим” медреселеринен айырмасы дин менен светтик билимдер берилип, Орусия империясындагы мусулмандардын аң-сезиминин ойгонушу башталат⁶⁵. Аталган диний окуу жайлар ханафий мазхабынын өкүлү катары Кыргызстанда кулачын кеңири жайган. Анын өкүлдөрүнөн кыргыздын алгачкы интеллигенциясы калыптанып, натыйжада кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшүнө чоң өбөлгө түзгөн. Алардын катарына А.Сыдыков, И.Арабаев, Т.Айтматов, К.Тыныстанов, Б.Солтоноев, О.Сыдыкуулу ж.б. кирет. Натыйжада Кыргызстандын мамлекет катары калыптанышына салттуу исламдын жаңы формасын кабыл алган “жаидизмдин” ойногон ролу эбегейсиз зор экендигин айтсак болот.

Советтер Союзу доорунда жашаган салттуу исламдын көрүнүктүү аалымы Даммулла Хиндустани деген ат менен белгилүү Мухаммеджан Рустамовдун (1892-1989ж.ж.) исламдын салттуу баалуулуктарына болгон кызматын баса белгилей кетүүбүз керек. Кудайсыздыктын катаал дооруна туш болгон Даммулла Хиндустани салттуу исламды жүрөлөрдө окутуп сактап келген. Анын айкын ишмердүүлүгү өзгөчө дин эркиндиги берилген “перестройка” мезгилиндеги сырттан келген радикал-фундаменталисттик пикирлердин өкүлдөрүнө каршы турган⁶⁶. Хиндустани алар менен бир топ тартышмаларга катышкан. Андай тартыштын негизги себептеринен болуп салттуу ханафи мазхабы менен матуридия акыйдасынын сынга алынышы жана аларды такфирчилик (ыймансыздык дооматы) маанайдагы айтылган айыптоолору өлгөндөргө багышталып куран окуу, олуяларды ардактоо ж.б. эсептелинген. Хиндустани дин үчүн күч колдонуп курал менен күрөшүүгө да каршы болгон. Ал душмандын колунан өзүн жана башка мусулмандарды маанисиз өлүмгө дуушар кылууну чоң күнөө деп эсептеген. Мамлекет светтик болуп мусулмандарга либералдуу мамиле кылынса, аны дин багытында пайдалануу

⁶⁵ Караңыз: З.Абдирашидов, И.Гаспринский и Туркестан в начале XX века: Связи-Отношения-Влияние, Ташкент: Академнашр. 2011

⁶⁶ Караңыз: Узбекистан: на месте памятников Ленину - памятники Тамерлану, 27.01.2002, кирүү: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1012128360> 10.11.2014

Хиндустан и үчүн чоң жетишкендик болгон⁶⁷. Ал чет өлкөлөрдөн алып келинген радикалдуу диний жана саясий кыймылдардын “исламды тазалоо” деген сыяктуу фундаменталисттик жат пикирлерге каршы турган. Даммулла Хиндустанинин шакирти болгон Абдусаттар Даммула Кыргызстан көз карандысыздыгын жарыялаган мезгилде, Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгын алгачкылардан болуп жетектеген⁶⁸.

Эгемендүүлүк жылдарындагы акыркы окуяларды, анын ичиндеги диний экстремизм көрүнүштөрүнө жана террордук актыларга туш болгон Кыргызстандын тажрыйбасы көрсөткөндөй, мамлекеттин динге аралашпаган абалы, аны кайрадан диний чөйрөдөгү жаңы багытка бет алуусуна мажбур кылды. Натыйжада жаңы дин саясатынын алкагында мамлекет диний уюмдардын ишмердүүлүгүн жөнгө салып, аны менен бирге фундаменталдуу жана радикалдуу диний агымдарга альтернатива иретинде ата-бабадан бери практика кылынып келген исламдын салттуу баалуулуктарын илгерилетүүнү көздөдү. Бул жагдайга жогоруда эскерилип өткөндөй 2014-жылдын февраль айындагы КР Коргонуу кеңешинин чечими күбө боло алат⁶⁹.

Ата-бабалардын исламдагы басып өткөн жолун жолдоо ар бир мусулман үчүн салт болуп эсептелинет. Анткени Кыргызстандагы өзүн мусулман эсептеген бардык адамдар, Абу Ханифа үйрөтүп кеткен тариздеги намаз окуу жана башка диний жөрөлгөлөрдүн ишаратын кылуу менен улуулардын айткан насааттарына жана тажрыйбаларына ээ болушкан. Ошондуктан мусулмандардын улуу руханий мурасына жана даанышмандыгына ээ болгон соң, биздин коомчулук ажырым алып келе турган башкалардын салттарына жана окууларына муктаж эмес. Андыктан динибиздин салттуу баалуулуктарын, адам укуктарын, жашоо эркиндигин ачык түрдө жайылтуубуз шарт. Ошону менен катар эле бейпил жашоону көксөгөн адамдардын мүдөөсүнө тилектештикти ачык билдирүү талапка ылайык. Мамлекет тарабынан колдоого алынган динибиздин бул баалуулуктарын эч ким жокко чыгара албайт.

---

⁶⁷ Ошол жерде

⁶⁸ КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын 2014-жылдагы маалыматы

⁶⁹ 03.02.2014ж. №01 КР Коргонуу кеңешинин “Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаты жөнүндөгү чечими”

КОРУТУНДУ

Кыргызстандагы учурдагы диний кырдаалды карап чыгып, коомдогу динге болгон кызыгуунун жогорулашын жана калктын радикалдашуусунун күчөшү тез аранын ичинде дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты реформалоонун актуалдуулугун көрсөтүүдө. Башталган реформалоо жараяны мамлекеттин дин чөйрөсүндөгү өз ара аракеттенүүнүн негизги аспектерин өзүнө камтыйт. Бул үчүн диний фундаментализм, радикализм жана экстремизм пикирлеринин жайылуусу менен каршы күрөшүү максатында, мамлекет өлкө мусулмандары үчүн салттуу болгон исламга колдоо көрсөтөт. Жогоруда белгилеп өткөндөй, салттуу ислам – бул өлкө мусулмандары үчүн негиз болгон Куран менен Сүннөттү карманууда, исламга каршы келбеген жергиликтүү өзгөчөлүктү жана маданиятты тааныган дин болуп саналат. Ошондой эле социалдык маселелерди чечүүдө жана учурдагы жетишкендиктерге жигердүү катышууда б.а. илимдин, өндүрүштүн, экономиканын жана искусствонун өнүгүүсүнө салым кошууга каршы келбегендин баары акыйкат диндин жана анын салттарынын бир бөлүгү болуп эсептелинет. Кыргызстанда ата-бабаларыбыз тарабынан кылымдардан бери тутунуп келген исламдын баалуулуктарын тагыраак түшүнүшү үчүн ушул “салттуу ислам” терминин колдонуу кажети туулуп олтурат.

Бүгүнкү күндө диний саясатты ишке ашыруу боюнча калыптанган принциптер жана коюлган маселелер мамлекеттин өлкөдө светтик принцибин сактоо жана дин тутуу эркиндигин камсыздоо боюнча так багыттарын көрсөтөт. Өткөрүлүп жаткан иш-чаралар жана мамлекеттин позициясы, мамлекеттик органдардын бул теңдүүлүктү сактоого жумшалган аракеттерин көрсөтүүдө. Бирок мамлекеттин кабыл алган позициясынын алкагында тынчтыкты жана туруктуулукту камсыздоо үчүн Кыргызстандагы диний кызматкерлердин жана жалпысынан жарандык коомдун өкүлдөрүнүн жигердүү катышуусу жана кеңири колдоосу керек болот.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТ

КР ченемдик-укуктук актылары

1. Кыргыз Республикасынын 2010-жылындагы Конституциясы, Бишкек, 2010
2. Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы №68 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Конституциялык Мыйзамы
3. Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы №282 “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы, http://religion.gov.kg/ru/legal_base.html
4. КР Өкмөтүнүн 2006-жылдын 6-майында №324-б Буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы
5. КР Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы “2014-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жөнүндө” Жарлыгы, http://www.president.kg/ru/news/ukazy/4901_podpisan_ukaz_o_kontseptsii_gosudarstvennoy_politiki_kyrgyzskoy_respubliki_v_religioznoy_sfere_na_2014-2020_gody/
6. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрында Жарлыгы менен бекитилген 2014-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы
7. КР Өкмөтүнүн 2015-жылдын 9-июлундагы №315-б Буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планы, http://religion.gov.kg/ru/plan_real.pdf

Илимий жана периодикалык булактар

8. Бартольд В.В. Дилбаяндар // 2-том, 1-часть, Москва 1963
9. Бартольд В.В. Дилбаяндар // 6-том, Москва 1966
10. Бухарий // 1-том, Мактаба исламия Истамбул
11. Курани Керим

12. Манас СОВ // 1-том, Бишкек 1995
13. Саясат таануу: энциклопедиялык окуу куралы. Бишкек 2004
14. Тарих ат-Табарий, 2-том. Бейрут
15. Мухаммде Абу Захра: Тарих мазахиб исламийа, Каир
16. Аз-Захабий ат-Тафсир уаль-Муфассирун, 1-том, Бейрут
17. Аль-Матуриди, Тевилатул-Куран, Бекир Топалоглу Истамбул
18. Валиханов Ч.Ч. Самани // Дилбаяндар топтому-Т.4. Алма-Ата, 1985.
19. Осмонов О.Ж., Асанканов А.А. Кыргызстан тарыхы, Бишкек: 2003ж.
20. Ибн аль-Асир, Аль-Камил // 9-том, Бейрут
21. Джуманалиев Т. Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдагы тарыхы, Бишкек 2007
22. “Жаштар жана Ислам” аттуу социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктарынын анализи, КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, 2013
23. КР Коргоо кеңешинин диний саясаттын Концепциясын иштеп чыгуу боюнча жумушчу тобунун материалдары, 2014
24. “Дин, маданият жана салттуу баалуулуктар экстремизмге каршы” аттуу тегерек отурумдун материалдары, Бишкек, 30.01.2015.
25. “Акипресс” маалыматтык агенттигинин жаңылыгы, <http://www.akiyress.org>, 2013-ж., сентябрь
26. Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын маалыматы, <http://religion.gov.kg>
27. КР ДИМКнын маалыматы, <http://religion.gov.kg>
28. ИИМ Кыргызстандын Сирияга чыгып кеткен 352 жаранынын өздүгүн аныктады // “КирТaг” кыргыз телеграфтык агенттиги, 12.05.2015, <http://kyrtag.kg/news/mvd-ustanovilo-lichnosti-352-grazhdan-kyrgyzstana-vyekhavshikh-v-siriyu/>